

Arap Edebiyatında Tevkiât (Sadru'l-İslâm Dönemi)

- *Tawqî'ât In Arab Literature (Sadru'l-Islamic (The Golden Age Of Islam) Period)* -

Ebubekir Matpan*

Atıf/Citation: Matpan, Ebubekir. "Arap Edebiyatında Tevkiât (Sadru'l-İslâm Dönemi) / Tawqî'ât In Arab Literature (Sadru'l-Islamic (The Golden Age Of Islam) Period)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2021-1): 75-92.

Öz:

İnsanoğlunun iletişimde kullandığı en eski yollardan biri mektuptur. Mektuplar, yazıldığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasi atmosferini sonraki nesillere aktarması açısından önemli bir yer tutar. Zira bunlar, tarihin tanığı ve vesikaları konumundadırlar. Çalışmanın konusu olan tevkiât da başta hükümdar olmak üzere devlet idarecilerine hitaben yazılan mektup ya da dilekçelere devlet erkânı tarafından veya onları temsilen verilen kısa ve öz cevaplardır. Verilen bu cevaplar Arap Edebiyatının önemli nesir türlerinden olan tevkiâtın, yeni bir edebiyat alanı olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve giderek gelişmesine zemin hazırlamıştır. Yazılı nesir türü olan bu edebiyat türü Cahiliye döneminde varlık bulamamıştır. Zira yazının çok dar ve sınırlı alanlarda kullanıldığı bu devirde, böyle bir edebiyat dalının ortaya çıkması için uygun zemin oluşmamıştır. Ancak yeni dinin Arap toplumuna gelmesiyle beraber, bütün alanlarda köklü değişim ve dönüşümler olmuştur. Şüphesiz bunlardan biri de yazı kültürünün kısa zamanda yayılmasıdır. Yazının çok kısa zamanda etkisini göstermesi, yeni devletin kısa zamanda kurumsallaşma yönünde ilerlemesi, bu nesir türünün ortaya çıkmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada tevkiâtın ortaya çıkıp geliştiği dönem olan Sadru'l-İslâm dönemi ele alınmış, önce Sadru'l-İslâm döneminin sınırları belirlenmiş, başlangıç ve bitiş tarihleri tespit edilmiştir. Akabinde bu dönemde var olan nesir türlerinin neler olduğu hakkında çok kısa bir bilgi verilmiş, yeni dinin gelmesiyle beraber câhiliye döneminde var olan bazı nesir türlerinin bu zaman diliminde yer bulmadığı tespit edilmiştir. Bundan sonra bu nesir türünün devlet adamları veya onların görevlendirdikleri kişiler tarafından yazılması hasebiyle insanlar tarafından haklarını arama konusunda yardımcı olduğu ve dolayısıyla da toplumun huzur içerisinde yaşamaya katkıda bulunmuştur.

Bu aşamadan sonra tavkiât kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durulmuş, hangi kök ve babdan geldiği anlatılmış, daha sonra da terim olarak hangi anlam veya anlamlara geldiğini kaynaklardan örnek verilerek suretiyle ıstılah anlamı tespit edilmeye çalışılmıştır. Tanımın sınırı belirlendikten sonra bu nesir türünün tarihi ile ilgili yapılan tartışmalara yer verilmiş, tevkiât'ın İslâm gelmeden önce

* Öğretim Görevlisi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ebubekir.matpan@inonu.edu.tr.
Orcid: 0000-0002-3571-5087.

de var olduğunu iddia edenlerin mevcut olduğunu, fakat ortaya attıkları görüş ve delillerin bunun câhiliye döneminde varlığı konusunda yeterli olmadığı kanaatine varılmıştır. Sonrasında modern dönemdeki bazı Arap edebiyatçılarının bu nesir türünün yabancı menşeli olduğu ve civar medeniyetlerden alındığı tezi incelenmiş olup bunun diğer toplumlarda var olmasının bu edebiyat türünün onlardan alındığı anlamına gelmediği aktarılmış, İslâm'ın gelişiyile beraber toplumun hayatında yaşanan gelişmeler ve buna paralel olarak yazının teşvik edilmesiyle beraber bu alanda çığır açıldığını, bu sayede tevkiât'ın doğup gelişmesine sebep olduğunu, ayrıca Kur'an ve hadislerin muhataplarına vermek istediği mesaj ve kullandığı icâz -az lafızla çok mana ifade etme- üslubu, Arap dilinin bu edebiyat türüne olan yatkınlığı bunun yabancı kaynaklı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Bu tartışmalardan sonra bu edebî sanatı ilk defa Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimet'l-Kazzâb'ın mektubuna verdiği cevapla başladığı tespit edilmiş ve tevkiât'ta bulunması gereken şartlar kısaca zikredilmiştir. Bundan sonra Sadru'l-İslâm döneminde ortaya çıkan bu nesir türü ile Belagat ilmi arasındaki ilişki ele alınarak, sonraki dönemlerde temeli atılacak olan belagete katkısı incelenmiş, ileride sistemleşecek olan bu ilim dalının konuları arasında yer alacak olan birçok mevzuu kullanarak hem bu alana katkı sağladığı, hem de ileride bu ilim dalının önemli konuları arasında yer alacak olan tîbâk, icâz, telmîh, iktibas vb. gibi o dönem tanımları henüz oturmamış birçok istilâh tevkî sahipleri olan halife ve kâtipleri tarafından kullanılmıştır. Ayrıca yazılmış olan kısa cevaplar, bu sanatı icra edenlerin Arap diline ne derece vakıf olduklarının anlaşılması bakımından önemi anlatılmıştır. Bu zaman diliminde halifelerin tamamı bu edebî türünü kullanmakla topluma yol gösterme sorumluluğunu da yerine getirerek sonraki nesillere ve idarecilerine örnek olmuşlardır.

Makalenin son bölümünde Sadru'l-İslâm döneminde yeni hayatın gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara verilen cevaplar ve yöneticilerin ülkenin farklı coğrafyalarında meydana gelen yeni gelişmeler karşısında ne yapmaları gerektiği konusunda valileri, ordu komutanlarını ve halkı bilgilendirme neticesinde, tevkiât sanatında birden çok tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar halifelerin samimi bir şekilde görevlerini yerine getirmeye bağlı olarak farklılaşmış ve hayatın birçok alanında etkisini göstererek Müslümanların karşılaşılan yeni sorunlar hakkında neler yapılması gerektiği konusunda rehberlik etmiştir.

Fethedilen yeni topraklarla beraber, insanların İslâm dinine girmiş, ortaya çıkan yeni sorunlarla beraber hilafet merkezinden konuyla ilgili ortaya çıkan sorunlarla ilgili görüş ve cevapların verilmesi bu dönemin temalarını belirlemede önemli etken olduğu sonucuna varılmıştır. Bu temaların konusunu yalnızca dini konular değil hayatı ilgilendiren tüm alanlarını kapsayacak şekilde ortaya çıkmıştır. Temalardan bazıları şu şekilde saptanmıştır. Züht, savaş, devlet idaresi, din, ahlak, uyarı ve muhtelif meseleler ile ilgili tevkiât temaları bu makalede anlatılmaya çalışılmıştır. Zikredilen bu temalar ile ilgili örnekler, kim veya kimler tarafından söylenildiği kaynaklardan tespit edilmiş olup, açıklanmaya çalışılmıştır. Yazılan bu tevki'lerin ortak hedefi fert ve toplumun hayatlarını en iyi şekilde idame ettirmeye yardımcı olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Arap dili ve Belâgatı, Sadru'l-İslâm, Nesir, Tevkiât.

Summary:

One of the oldest ways human beings communicate is the letter. Letters have an important place in terms of shedding light on the social, cultural and political atmosphere of the period in which they were written, because they are the witnesses and documents of history. The subject of the study is tawqî'ât, which answers to such letters or petitions; It shows up as short and concise answers that are written by state officials or by someone who represents them. These provided answers have created tawqî'ât -which is one of the important prose genres of Arabic Literature -as a new field of literature and they paved the way for its gradual development. This type of literature, which is a type of written prose, did not exist in the Age of Ignorance (Jahiliyyah), because, in this period when literacy was used in very narrow and limited areas, there was no proper condition for such a branch of literature to emerge. However, with the arrival of the new religion in the Arab society, radical changes and transformations took place in all areas. There is no doubt, one of them is the spread of writing culture in a short time. The effect of writing, the progress of the new state

towards institutionalization in a short time has contributed to the emergence and development of this prose genre.

In this study, the Sadru'l-Islamic Period, the period in which tawqi'ât emerged and developed is discussed. Firstly, the limits of the Sadru'l-Islamic period were determined and its start and end dates have been discovered. Subsequently, a very brief information was given about the types of prose that existed in this period and it was determined that some prose genres that existed in the era of Jahiliyya did not find a place for themselves in this period with the advent of the new religion.

After this stage, the dictionary meaning of the word Tawqi'at was emphasized, it was explained which root and origin it came from, and then the meaning of the term was tried to be determined by giving examples from the sources which meaning or meanings it came from.

After that, discussions about the history of this prose genre were included, and it was concluded that there were those who claimed that the tawqi'at existed before the arrival of Islam, but the opinions and evidence they put forward were not sufficient for its existence during the time of Jahiliyya. Afterwards, the thesis of some Arab literati in the modern period claimed this genre of prose was of foreign origin and that it was taken from the surrounding civilizations was examined, and it was stated that the existence of this genre in other societies does not mean that this genre of literature was taken from them. In addition, it was concluded that the message the Quran and Hadiths wanted to convey to its addressees and the language used in words - expressing a lot of meanings in a few words - The predisposition of the Arabic language to this type of literature was not of foreign origin.

After these discussions, it was found out that this literary art was first started with Prophet Muhammad's (P.B.U.H) reply that he gave to the letter of Müseylimet'l-Kazzab, who claimed to be a prophet.

After that, the relationship between this type of prose and the science of rhetoric and its contribution to rhetoric was examined. By using many subjects that will be among the subjects of this branch of science which will be systematized in the future, it both contributes to this field and those which will be among the important subjects of this field in the future. In addition, the short answers that were written have shown the importance of the performers of this art in terms of understanding that how well they know the Arabic language is explained.

In the last part of the article, the answers given to the problems that arose due to the development of new life in the Sadru'l-Islam period and as a result of informing governors, army commanders and the public about what they should do in the face of new cases occurring in different geographies of the country, multiple themes have emerged in the art of tawqi'at. These themes have differed depending on the caliph's sincere fulfillment of their duties and showed their effect in many areas of life; this started guiding Muslims on what to do about the new problems that are encountered.

With the conquered new lands, it has been concluded that the people have joined the religion of Islam and caliphs giving their opinions and their answers from the center of the caliphate about the problems that emerged were an important factor in determining the themes of this period. The subject of these themes has occurred in a way that covers not only religious issues but also all areas that concern life. Some of the themes are determined as follows; Piety, war, state administration, religion and morality, warnings etc. various issues are explained in this article as some of these themes. The common point of these writings are to help individuals and society to sustain their lives in the best way possible.

Keywords: Literature, Arabic Language and Rhetoric, Tawqi'ât, Sadru'l-İslâm, Prose.

1. GİRİŞ

Tevkîâtın tanımı, ne zaman başladığı, çeşitleri ve özelliklerine geçmeden önce, Sadru'l-İslâm Dönemi'nin, hangi tarihleri kapsadığını ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini anlatmamız, konunun anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Sadru'l-İslâm Dönemi, Miladi 7. yüzyılda Hz. Muhammed'e (sav) M. 610 yılında vahyin gelmesiyle başlayıp, IV. Halife Hz. Ali'nin (ra) (ö. 41/661) şehit edilmesiyle biten döneme verilen isimdir.¹ Sadru'l-İslâm Dönemi de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır: İlki, Hz. Peygamber'in kendisine tebliğ görevinin verildiği tarih olan Miladi. 610 yılından başlayarak 10/632 yılında Medine'de vefat ettiği tarihe kadarki dönemdir. İkincisi ise; Hz. Ebubekir'in 10/632 yılında halife seçilmesiyle başlayıp Hz. Ali'nin (ra) 41/661 şehit edilmesiyle son bulan dönemi kapsamaktadır.²

İslâm'ın, Arap yarımadasına gelişiyle, bütün alanlarda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu alanlardan biri de edebiyat olmuştur. Kur'an'ı Kerim nesir olarak, Arap toplumuna indirilmesi nesir ve türlerinin ön plana çıkmasına vesile olmuştur. İslâm'ın gelişiyle, cahiliye döneminde var olan bazı nesir türleri, artık revaç görmemiştir. Özellikle de, İslâm'ın yasakladığı, Kâhinlerin seci'li sözleri (سجع الكهان) vb. nesir türleri, yeni dinin öğretileri karşısında tutunamamıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere bazı nesir türleri dışında, Câhiliye döneminde var olanlar bu dönemde de varlığını sürdürüp onlara yenileri de eklenecek edebî nesir alanı daha da genişlemiştir. Bunlar, vasiyet, hitâbet, kitâbet risâle ve tevkîât olarak isimlendirilen türler olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışmada bu nesir türlerinden sadece tevkîât kısmı açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu nesir türü, yetkili makamların eliyle yazıldığından,³ gerek fertler bazında gerekse toplum nezdinde değeri yüksektir. Zira fertler, bu kısa cevaplarla uğradıkları haksızlığın giderilebileceğine olan inançları tam olduğundan huzur içinde haklarını talep ederler. Toplum, bunun farkında olduğunda güven ve adalet duyguları yerleşir, insanların daha huzurlu bir ortamda hayatlarını sür-

¹ Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, el-Hayâtu'l-Edebiyye be'de zuhûri'l-İslâm, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990), 8.

² Hafâcî, el-Hayâtu'l-Edebiyye be'de zuhûri'l-İslâm, 8.

³ Hannâ el-Fâhûrî, el-Câmi' fi târihi'l-Edebi'l-Arabî (el-Edebu'l-kadim), 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986), 371; Süleyman Muhtar İsmail, "Edebü't-tevkîât", Mecelltü'l-Cenûb, 8 (2016): 37.

dürmelerine zemin hazırlar.⁴ Ayrıca buna, tevkîâtın bağlayıcılığı da eklendiğinde bu nesir türünün fertler ve toplumlar üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılabilir. Zira emir devlet başkanından gelmişse kimsenin onu yerine getirmeme gibi bir seçeneği olamaz. Bu da toplumda adalete olan güveni artırır.

2. TEVKÎÂTIN TANIMI, TARİHİ VE BELAGAT İLMİNE KATKISI

2.1. Tanımı

توقيعات kelimesi çoğul olup müfredi توقيع dir. توقيع ise وَقَعَ fiilinin tef'îl babından mastardır. Bu kelime sözlükte, onaylamak, denk getirmek, isabet etmek, yağmurun yağıp toprağın bir kısmına isabet etmesi, bir kısmına da değmemesi, bir şey hakkında zan veya vehme sahip olmak, devenin sırtına vurup onu yere çöktürmek, isabet etmek,⁵ kitapta imzalanan⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

Edebî bir terim olarak tevkîât, “Hükümdarların kendilerine ulaşan taleplere vermiş oldukları cevaplardır.”⁷ şeklinde tarif edilmektedir. İbn Haldûn ise tevkîâtı şöyle tanımlamaktadır: “Yazı türlerinden biri de tevkî'dir. Tevkî, Padişahın hükümler verdiği ve sorunları çözüme kavuşturduğu meclisinde kâtibinin oturup, sultana iletilen dilekçelere, ondan aldığı emirlerle en vecîz ve belîğ ifadelerle yazdığı cevaplardır.”⁸ Tevkîât'ın diğer bir tanımı ise şu şekildedir: “Halife, vali veya görevlendirdikleri kişiler tarafından kendilerine sunulan dilekçelerin alt kısmına cevap olarak yazılan kısa ve öz cevaplardır.”⁹

⁴ Abdurrahman b. Ahmed el-İmam, “Tatvîrû't-Tevkîâtî'l-Edebîyî ve Eslimetihâ fî asri'l-Avlemetî” (Elmü'temerü'd-Devlîyî'r-Râbî li'l-Lügati'l-Arabîyî, Dubâi: el-Meclisü'd-Devlî lil'lügati'l-Ârabiye, tzs), 200.

⁵ Celaluddin Muhammed b. Mukerremu'l-Ensârî İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 1. Bs (Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, 1980), “Vekaa”, 8/402.

⁶ Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûz Âbâdî, el-Kâmûs'l-Muhît, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), “Vakaa” 696.

⁷ Erdoğan Merçil, “Tevkî” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41: 35.

⁸ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, Mukaddimetü İbn Haldûn, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Er'kam b. Ebî'l-Er'kam, 2001), 280.

⁹ el-Fâhûrî, el-Câmî' fî târîhi'l-Edebî'l-Arabî (el-Edebu'l-kadim), 371.

2.2. Tarihi

Nesir edebiyatı çeşitlidir. Bu nesir türlerinden bazıları tarihin farklı safhalarında ortaya çıkmış, ancak tam olarak ne zaman başladığına dair mevcut kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Hitabet, vasiyet meseller vb. bu türdendir. Diğerleri ise başlangıcı hakkında kaynaklarda belli bir tarih zikredilen, fakat o dildeki orijinalliğiyle ilgili tartışmalar bulunan türlerdir. İşte o tartışmalı nesir türlerinden biri de tevkîâttir. Bu edebiyat türü yazı kültürünün yaygın olduğu eski büyük medeniyet ve köklü devlet geleneğine sahip toplumlarda varlığı hakkında kaynaklarda bilgiler mevcuttur.¹⁰ Ancak buradaki tartışmalar tevkîâtın orijinal bir Arap edebiyatı türü olup olmadığı ile ilgilidir.¹¹

Kimi müellifler bu edebiyat türünün o dönem Araplara komşu olan perslerden alındığını, bunun orijinal Arap nesri olmadığını savunmuşlardır.¹² Buna karşın bu türün Arapça olduğunu savunanlar ve Arapçanın bu türe zaten yatkın olduğunu ifade edenler olmuştur.¹³ Bunlar tevkîât edebiyatının gelişmiş olan halinin halife Hz. Ebubekir (ra) döneminde de rastlandığını dolayısıyla da Müslümanlar'ın diğer medeniyetlerle temasa geçmeden önce bunun örneğini vermiş olmaları, bu edebi türün yabancı menşeli olmadığını en büyük kanıtı olduğu tezini savunmuşlardır.¹⁴

Bu edebiyat dalını diğerlerinden ayıran en önemli özellik, yazılı kültürün gelişmesi neticesinde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu sebepten cahiliye döneminde bu türün örneklerine rastlanmamıştır. Bazı araştırmacılar, bu tür edebiyatın İslâm'dan önceki dönemlerde de var olduğunu, fakat o dönemde bunun yazılı olarak yapılmadığını iddia etmişlerdir.¹⁵ Ancak o dönemde yazının yaygın ol-

---

¹⁰ Ahmed b. Muhammed İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 2. Bs (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyetü'l-Kübrâ, 1954), 4/256; Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 123-124.

¹¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Ahmet Emîn, Duhâ'l-İslâm, 1. Bs (Kahire: Müessesü Hindâvî litta'lîm ve's-Sekâfe, 2012), 1/187.

¹² Şevkî Dayf, el-Asru'l-Abbasiyyi'l-Evvel., 1. Bs (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1966), 489; Emîn, Duhâ'l-İslâm, 188.

¹³ Emîra Abdülmevlâ Hamd el-Harâhişe, Edebü't-tevkîât fi'l-asri'l-Abbâsî (Risâletü'l-Mâcîster, Câmiatü Ali'l-Beyt Külliyytü'l-Adâb ve'l-'ulûm Kısmü'l-Lügati'l-Arabiyye, 2004), 4-6.

¹⁴ el-Harâhişe, Edebü't-tevkîât fi'l-asri'l-Abbâsî, 8.

¹⁵ Abdurrahman b. Ahmed el-İmam, "Tatvîrü't-Tevkîâtü'l-Edebîyi ve Eslimetihâ fi asri'l-Avlemeti" (Elmü'temerü'd-Devliyi'r-Râbî li'l-Lügati'l-Arabiyye, Dubâi: el-Meclisü'd-Devli lil'lügati'l-Ârabiyye, tzs), 195-196.

mayışı,¹⁶ resmi yazışmaların olmaması,¹⁷ edebiyatın şifahi yollarla ezberlenip aktarılması yaygın olduğundan ayrıca Arapların köklü devlet geleneğine sahip olmadığını ve şifahi olarak yapılan bu türden edebiyata tevkîât denilemeyeceği için ilgili iddialar Arap edebiyatçıları arasında kabul görmemiştir.¹⁸

Yukarıda yapılan tartışmalar ışığında bu nesir türünün dönemin kurum-sallaşmış devlet geleneğine sahip olan toplumlarında varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Yalnız buna dayanarak tevkîâtın Perslerden veya başka medeniyetlerden alındığını da iddia etmek doğru olmasa gerek.¹⁹ Buna gelişmiş haliyle tevkî yazanın Hz. Ebubekir (ra) olduğu,²⁰ ayrıca İslâm dini geldikten sonra Arapların hayatının tamamında büyük devrimler gerçekleştirmiş olduğunu ekleyip bu alanın orijinal Arapça olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış değildir.

Burada Kur'an'ı Kerim'in ve hadislerin kullandığı kısa ve öz anlatım dilinin, bu nesir türünün ortaya çıkmasına etki ettiğini, bu sayede tevkîâtın ortaya çıkıp geliştiğinin gözden kaçırılmaması gereken bir konu olduğu da unutulmamalıdır. Bazı araştırmacılar bu konuda en çok etkilenen nesir türünün mektuplara yazılan cevaplar olduğunu söylemişlerdir.²¹

Mevcut kaynaklara bakıldığında İslâm dini geldikten sonra yazıya gerekli önemi verip onu yaygınlaştırması, ayrıca daha erken dönemde Hz. Peygamber'in (sav) yeni devlet oluşumunda valiler ve hâkimleri ataması, diğer devlet başkanlarıyla yaptığı yazışmalarda da yazı sanatını kullanması bu nesir türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ondan sonra da halifelerin, İslâm devletinin genişlemesi ve kurumsallaşması neticesinde aynı yolu takip ettikleri, Hz. Ebu-

¹⁶ Yazının Câhiliye dönemindeki varlığı ile ilgili tartışmalar için bkz. Şahin Şimşek, "Fuat Sezgin'in Cahiliye Dönemi Arap Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Üzerine Görüşleri", Fuat Sezgin Ve Temel İslam Bilimleri Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler, 1. Bs (İstanbul: Divan Kitap, 2019), 311-312.

¹⁷ Zahit Kaplangöz, Arap Edebiyat'ında Tevkîât (Emevi Dönemi Örneği) (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, 2016), 19.

¹⁸ Abdülkerim Hüseyin Ra'dân, "Fennu't-Tevkîât fî'l-Edebi'l-Arabî", Mecalletüd-Dirâsâtî'l-İctimâiyye, 34 (2012): 238.

¹⁹ Muhammed Faruk Çakır, "Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden 'Tevkîât'", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (27 Aralık 2018): 498-499.

²⁰ el-Harâhişe, Edebü't-tevkîât fî'l-asri'l-Abbâsî, 8.

²¹ Ahmet Subhi Furat, Arap Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan XVI. Asra Kadar (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1996), 113-114.

bekir (ra) tarafından Halid b. Velid'e Dûmetü'l-cendel savaşında nasıl davranması gerektiği hakkında yazdığı "أَذُنُ مِنَ الْمَوْتِ تُوَهَّبُ لَكَ الْحَيَاةَ" "Ölüme yaklaş ki hayat sana bahşedilsin."²² verdiği cevapla gelişmeye başladığı ifade edilmektedir.

Ancak bu tarzdan cevapların nadir de olsa Hz. Peygamber (sav) tarafından da yazıldığı yine kaynaklarda mevcuttur. Hicretin 9. yılında insanlar İslâm dinine bölük bölük gelip bu dinin davetini kabul etmişlerdir. Gelenlerin arasında sonradan peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime de vardı. Bu şahıs kendi kabilesine döndüğü zaman kendisine de Allah tarafından vahiy geldiğini ve Hz. Muhammed'e (sav) bu konuda ortak olduğunu savunmuş, bununla yetinmeyip bir de Resulullah'a (sav) şu mektubu göndermiştir: "مِنْ مُسَيْلِمَةَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ : سَلَامٌ عَلَيْكَ، أَمَا بَعْدَ فَإِنِّي قَدْ أَشْرَكْتُ فِي الْأَمْرِ مَعَكَ، وَإِنَّ لَنَا نَصْفَ الْأَرْضِ إِلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ : سَلَامٌ عَلَيْكَ، أَمَا بَعْدَ فَإِنِّي قَدْ أَشْرَكْتُ فِي الْأَمْرِ مَعَكَ، وَإِنَّ لَنَا نَصْفَ الْأَرْضِ" "Allah'ın elçisi Müseylime'den Allah'ın elçisi Muhammed'e, sana selam olsun, bundan sonar, ben (peygamberlikte) sana ortak kıldım, bize toprağın yarısı Kureyş'e de toprağın yarısı olsun, fakat Kureyş haddi aşan bir topluluktur."

Hz. Peygamber (sav) de aynı mektubun arkasına şu cevabı yazmıştır: "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابِ. سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهَدْيَ، رَاهِمَانُ وَرَاهِمِ الْوَالِدِ. أَمَا بَعْدَ، فَإِنَّ الْأَرْضَ لَلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ." "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın elçisi Muhammed'den yalancı Müseylime'ye! Hidayet yoluna uyanlara selam olsun. Ve sonra yeryüzü Allah'ındır. Oraya dilediği kullarını varis kılar. Akıbet muttaki olanlarındır."²³

Yukarıda verdiğimiz örnek, tevkîât'ın bu isimle bilinmese de Sadru'l-İslâm döneminde Hz. Ebubekir'den (ra) önce de var olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ilk halifenin Halid b. Velid'e yazdığı cevapta bu nesir türünün gelişmiş hali olduğunu ve bunun önceden de bilindiğini ortaya koyması açısından dikkate değerdir.²⁴ Ayrıca örnekten anlaşılan, bu nesir çeşidinin orijinal Arap menşeli olduğudur.

Bir nesir türünün tevkîât adını alması için aşağıdaki şartları taşıması gerekir:

²² es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126; el-Harâhişe, Edebü't-tevkîât fi'l-asri'l-Abbâsî, 9.

²³ Emîn Duveydâr, Süverün min Hayatî'r-Resûl, 1. Bs (Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, 1953), 588; Ahmed Zeki Savfet, Cemheretu Resâilî'l-Arab fi Usûri'l-Arabîyeti'z-Zâhire, 1. Bs (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1937), 1/68.

²⁴ Hâlid Muhammed el-Hezâyime-Ubeydât Adnân Mahmûd, "et-Tevkîât Hattâ Nihâyeti benî Ümeyye", Mecelltü't-Türâsî'l-Arabî 27/106 (2007): 105-106.

1. **İcâz:** Yani az lafızla meramını eksiksiz bir şekilde ifade etmek.

2. **Belâgat:** Sözü'nün fasih olup zaman ve mekâna, uygun açık ve anlaşılır olması demektir.

3. **İknâ:** Verilen cevabın yeterli, kapsayıcı ve sorunun tekrar sorulmasına ihtiyaç duyulmayacak derecede açık olmasıdır.²⁵

2.3. Belagat İlmine Katkısı

Bu nesir türünün temelini icâz oluşturmaktadır. Belâgat ise; mütekellimin kinâye, mecâz ve teşbih çeşitlerini zikrederek meramına ulaşmak için terkiplerin hakkını vermesidir.²⁶ Başka bir tanımı ise; bir fikrin, sözlü veya yazılı olarak, yerinde ve zamanında, manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir.²⁷ Dolayısıyla ikisinin arasında sıkı bir bağ olup, belâgat yönü zayıf olan kimsenin bu edebiyat çeşidini icra edemeyeceğinden, sonraki dönemlerde bu nesir türünün divanı oluşturulmuş,²⁸ ayrıca bunun yazarları için bazı şartlar getirilmiş ve en başında da belâgat ilminde yetkinliği istenmiştir.

Sadru'l-İslâm döneminde yazılan tevkî'lere bakıldığında en belîğ ifadelerin kullanıldığı görülür, O dönemde yazılan bu cevaplarda belâgat ilminin sonraki dönemlerinde yazıya geçirilen belli konularının işlendiği mülâhaza edilmektedir. Diğer bir husus da bu cevapların halifelerin bu konuda ne kadar yetkin olduklarını ortaya koyması açısından önemlidir.²⁹

Bu çalışmada aktarılan tevkî'lerin bazılarında bulunan belagatle ilgili edebi sanatlar tespit edilmeye çalışılacaktır. İlk olarak Hz. Ebubekir'in (ra) Halid b. Velid'in mektubuna verdiği cevaba bakalım: "اذن من الموت شوهب لك الحياه"

²⁵ Muhammet Selim İpek, "Arap Edebiyatında Tevkîât ve Edebî Özellikleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 11/58 (2018): 91.

²⁶ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 415.

²⁷ Ali Bulut, Belâgat-i müyessera me'ânî- beyân-bedî, 3. Bs (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 28.

²⁸ Muhammed Faruk Çakır, "Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebî Türlerinden 'Tevkîât'", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11 (27 Aralık 2018): 501-502.

²⁹ Abdülkerim Hüseyin Ra'dân, "Fennu't-Tevkîât fî'l-Edebî'l-Arabî", Mecalletüd-Dirâsâtî'l-İc'timâiy'eti, 34 (2012): 236.

"Ölüme yaklaş ki hayat sana bahşedilsin."³⁰ Bu cevaba bakıldığında الحياة ile الموت kelimeleri arasında tıbâk vardır. Bu da belâgat ilminin bir dalı olan bedî ilminin konularındandır. Tıbâk, iki zıt mânâyı bir arada toplamaktır.³¹ Yine Hz. Ali'nin (ra) yaşlıların tecrübelerinden yararlanması önemini anlatan ve oğluna Hz. Osman'la (ra) ilgili verdiği cevapta da: "رَأَى الشَّيْخَ خَيْرًا مِنْ مُشْهَدِ الْغُلَامِ" "Yaşlımın görüşü gencin şahit olmasından daha hayırlıdır."³² الشَّيْخ ile الْغُلَام kelimeleri arasında aynı şekilde tıbâk vardır.

Hz. Ömer (ra) bir tevkîde Mısır valisine şunu yazmıştır: "كُنْ لِرِعِيَّتِكَ كَمَا " "Komutanının sana nasıl davranmasını istiyorsan halkına karşı öyle ol."³³ Burada لِرِعِيَّتِكَ ile أَمِيرُكَ arasında tıbâk, son harflerin uyumunda ise seci vardır. Seci, nesirde iki fasılanın son harflerinin birbirinin aynı olmasıdır.³⁴

Hz. Ömer'in (ra) yazdığı şu cevapta da icâz vardır: "ابْنَ مَا يُكِنُّكَ مِنَ الْهَوَاجِزِ " "Seni güneşin sıcağından ve yağmurun sıkıntısından koruyacak bir yer yap."³⁵ İcâz, sözü bilinenden daha az bir lafızla ifade etmektir.³⁶

Hz. Osman (ra) yazdığı şu tevkî'de: "قَدْ أَمَرْنَا لَكَ بِمَا يُقِيمُكَ وَلَيْسَ فِي مَالِ اللَّهِ " "Sana ihtiyacımı giderecek kadar emrettik, Allah'ın malında israf eden için fazlalık yoktur."³⁷ Kurân-ı Kerim'deki israf ayetine telmîhte bulunmuştur. Telmîh, sözün içinde hikâye, şiir veya başka bir şeye dolaylı olarak işaret etmektir.³⁸

³⁰ es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126; Savfet, Cemheretu Resâili'l-Arab fi Usûri'l-Arabîyeti'z-Zâhire, 1/530.

³¹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, 423.

³² İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126.

³³ İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; Muhammed Nayîf ed-Dulemî, Cemheratu Vesâya'l-Arab, 1. Bs (Beyrut: Dâru'n-Nidâl, 1991), 1/530.

³⁴ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, 431.

³⁵ Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 126; İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256.

³⁶ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, 277.

³⁷ İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; Savfet, Cemheretu Resâili'l-Arab fi Usûri'l-Arabîyeti'z-Zâhire, 1/531.

³⁸ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, Mu'cemu't-Ta'rîfât, 1. Bs (Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004), 59.

Hız. Ali (ra) yazdığı Őu cevapta da: " يُحَاسِبُونَ كَمَا يُزْفُونَ " "Rızıklandırıldıkları gibi hesaba çekilecekler."³⁹ Şeklinde bir tevkî kullanmıŐtır. Bu tevkîde icaz sanatı kullanılmakla beraber Kur'an'a da telmih vardır.

Başka bir tevkî'de üçüncü halife kendisine sunulan bir dilekçenin altına ayetten iktibas yaparak Őu cevabı vermiştir: " فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ " "Eğer sana isyan ederlerse, ben sizin yaptıklarınızdan uzağım de."⁴⁰ Belagatte bedî ilmi kapsamında olan iktibas, bir Őâir veya yazarın ifâdeyi süslemek ve mânayı güçlendirmek maksadıyla âyet veya hadislerden bir kısmını, - ayet ve hadis olduğuna- işaret etmemek koŐuluyla kullanmasıdır.⁴¹

Yukarıda verilen örnekler, Sadru'l-İslâm Dönemi'nde yazılan tevkî'lerin belâgat yönünden de zirvede olduklarını ortaya koymaktadır.

3. SADRU'L İSLÂM DÖNEMİNDE TEVKÎÂT VE TEMALARI

Elimizdeki mevcut kaynaklar incelendiğinde, bu nesir türünün az olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, tevkîâtın ilk defa Sadru'l-İslâm döneminde ortaya çıkmış olması, devlet içindeki yazışmaların az olması, yazılan cevapların kayıt altına alınmaması neticesinde kaybolması, halifelerin etrafındaki Őahsiyetlerin güvenilir olmaları neticesinde kayıt altına alınmaması, adalet mekanizmasının bizzat halifeler tarafından denetlenip sağlanması, mazlumların haklarını korkmadan savunmaları ve bu sayede haklarının gasp edilmekten korunmaları, idarecilerin bizzat kendilerinin halkla iç içe olması,⁴² gibi sebeplerle açıklanabilir. Bu dönemdeki tevkîât ve temaları birkaç baŐlık altında incelenebilir:

3.1. Züht ile İlgili Tevkîât

Hız. Peygamber'den (sav) sonra yeni fethedilen topraklar sayesinde insanlar daha önce sahip olamadıkları kadar refaha kavuŐmuŐ, bunun neticesinde de dünya nimetlerinden daha fazla faydalanmak istemişlerdir. Ancak râŐit hali-

³⁹ İbn Abdirabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126; el-İmam, "Tatvîrü't-Tevkîâti'l-Edebîyi ve Eslimetihâ fi asri'l-Avlemeti", tzs, 200.

⁴⁰ İbn Abdirabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256.

⁴¹ Sa'deddin et-Teftâzânî, Muhtasarü'l-Meânî, 1. Bs (DımaŐk: Dâru'l-Fikr, 1991), 308-309; Muhammed b. Abdırrahmân el-Kazvînî, Telhîsü'l-Miftâh, 1. Bs (Karaçi/Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 145.

⁴² el-Harâhişe, Edebü't-tevkîât fi'l-asri'l-Abbâsi, 9-10.

feler dünya hayatının geçici ve değersiz olduğunu düşünmelerinden dolayı kendilerine iletilen taleplere verdikleri cevaplar da bu düşünceye uygun olmuştur.⁴³

Bu dönemde Sa'd b. Ebî Vakkâs (ra) bir evin inşası için Hz. Ömer'den (ra) talepte bulunmuş, o da kendisine şu şekilde cevap yazmıştır: "ابن ما يَكْتُكُ مِنْ "الهَوَاجِزِ وَأَدَى الْمَطَرِ" "Seni güneşin sığından ve yağmurun sıkıntısından koruyacak bir yer yap."⁴⁴ Dikkat edilirse Hz. Ömer (ra) burada dünyanın geçici olduğunu, uğruna fazla çaba harcanmaya gerek olmadığını, devletin ve fertlerin mallarının daha faydalı işler için kullanılması gerektiğine işaret etmiştir. Ayrıca onun hayat felsefinde ev, sıcak ve soğuktan koruyorsa yeterlidir.

Yine Mısır halkı Hz. Osman'a (ra) Mervân b. el-Hakem'i yaptığı haksızlık ve israf nedeniyle şikâyet etmiş, halife de onalara ayetten,⁴⁵ iktibâs yaparak gerekli cevabı yazmış ve dünyanın faniliğine işaret etmiştir.⁴⁶ Yazdığı cevap aşağıdaki gibidir: "فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ" "Eğer sana isyan ederlerse, ben sizin yaptıklarınızdan uzağım, de."⁴⁷ Bu cevaptan da anlaşıldığı üzere devlet başkanı kendi bilgi ve deneyimleri neticesinde bazı atamalar yapar, ancak en nihayetinde o da bir beşer olduğundan yanılabilir. Eğer yanılırsa bunun sorumluluğu kendisinde değildir. Ayrıca bundan da anlaşıldığı gibi halife burada Allah'a sığınmış ve valinin yaptığı işlerden dolayı duyduğu hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir.

3.2. Savaş ile İlgili Tevkîât

İslâmî fetihler Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonrada hız kesmeden devam etmiş ordu komutanları karşılaşılan yeni durumlar karşısında halifelerinin görüşlerine başvurmuş ve nasıl davranmaları gerektiğini talep etmişlerdir. Halifeler de aynı zamanda başkomutan sıfatıyla onları bilgilendirmiş ve nasıl bir yol izlemeleri konusunda onlara rehberlik etmiştir.

Bu konunun en güzel örneği Hz. Ebubekir'in (ra) ridde savaşlarından Dûmetu'l-Cendel'de düşmana karşı nasıl davranması gerektiği konusunda

⁴³ el-İmam, "Tatvîrû't-Tevkîâtî'l-Edebîyi ve Eslimetihâ fî asrî'l-Avlemeti", tzs, 200.

⁴⁴ İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126.

⁴⁵ eş-Şuarâ 26/216.

⁴⁶ el-İmam, "Tatvîrû't-Tevkîâtî'l-Edebîyi ve Eslimetihâ fî asrî'l-Avlemeti", tzs, 200.

⁴⁷ İbn Abdırabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126; el-İmam, "Tatvîrû't-Tevkîâtî'l-Edebîyi ve Eslimetihâ fî asrî'l-Avlemeti", tzs, 200.

kendisinden görüş isteyen Halid b. Velid'in (ra) mektubuna yazdığı cevaptır: "اذن من الموت توهب لك الحياة" "Ölüme yaklaş ki hayat sana bahşedilsin."⁴⁸ Bu cevapla halife savaş zamanında cesaretli olmanın savaşı kazanma vesilesi olduğunu veciz bir şekilde ifade etmiş, diğer taraftan Allah yolunda ölmenin hayatın bizzat kendisi olduğunu ifade ederek şu ayete işaret etmiştir: { وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ } "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Bilakis onlar diridirler, lakin siz anlayamazsınız."⁴⁹

Derin anlayışını yazdığı tevkîlere de yansıtan Hz. Ali (ra), komutanlarından el- Hodayn b. Münzir'in, savaşlarda mağlup ettikleri hâricîlerin yanında yer alan Rebia kabilesi mensuplarının sayılarının yeniden arttığına işaret etmesi bağlamında "Rebia kabilesinin pek çok kılıca sahip olduğunu" belirten bir mektup yazmıştır. Hz. Ali (ra) gelen bu mektuba durumu açıklayan şöyle bir cevap yazmıştır: "بقيّة السيف أنهى عدداً" "Kılıcın geri kalanı sayıca daha da bitiricidir."⁵⁰

Bu söz savaş gibi zor durumlarda hayatta kalan kimselerin hayatın kıymetini daha iyi anlayıp, ömürlerini daha bereketli geçireceklerini belirtmektedir.⁵¹

3.3. Devlet İdaresi İle İlgili Tevkîât

Yukarıda da söylediğimiz gibi bu dönem, devlet teşkilatının yeni yeni oluşmaya başladığı zaman dilimidir. Bu dönemde halifeler tarafından atanan valiler ve hâkimler zaman zaman yönettikleri yerlerde ortaya çıkan yeni meseleler hakkında görüş istemişlerdir. İşte böyle durumlarda halifeler bu taleplere tevkî yazarak ne yapmaları gerektiği hususunda onlara yol gösterip yardımcı olmuşlardır.

Hz. Ali (ra) devlet yönetiminde tecrübe sahibi kimselerin görüşlerine değer verilip öncelikli olarak onlardan faydalanılması gerektiği hususunu oğlu Hz. Hüseyin'in (ra) Hz. Osman'ın (ra) bir tasarrufunu doğru bulmadığını kendisine ilettilğinde şöyle bir cevap vererek belirtmiştir: "رأى الشيخ خير من مشهد الغلام" "Yaşlının görüşü gencin şahit olmasından daha hayırlıdır."⁵² Bu cevapta idari

⁴⁸ es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126; Savfet, Cemheretu Resâilî'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyeti'z-Zâhire, 1/530.

⁴⁹ El-Bakara 2/154.

⁵⁰ İbn Abdirabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 127.

⁵¹ Kaplangöz, Arap Edebiyat'ında Tevkîât (Emevi Dönemi Örneği), 29.

⁵² İbn Abdirabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256; es-Se'âlibî, Hâssu'l-Hâss, 1994, 126.

işlerde tecrübe sahibi kişilerin görüşlerine değer verilmesi gerektiği, onların birikimlerinin boş olmadığı anlatılmak istenmiştir. Ayrıca gençlerin yaşlılara karşı daha saygılı ve nazik olmaları gerektiği hususu dile getirilmiştir. Yukarıda savaş ile ilgili verdiğimiz örnekler de buraya örnek olarak zikredilebilir.

3.4. Din ve Ahlakla İlgili Tevkîât

Bilindiği gibi İslâm devletindeki halife ve idareciler sadece devleti yönetmekle kalmamışlar, onlar Hz. Peygamber'in (sav) yolundan giderek insanlara gereken bütün konularda öncülük etmişlerdir. Onların bu konuda yazmış oldukları tevkîât görüşlerini ortaya koymaktadır.⁵³ Bir adam Hz. Ömer'e (ra) din kardeşinin yaptığı bir ayıbını anlatan bir mektup göndermiş, bunun üzerine halife adamın gönderdiği mektubun alt kısmına cevap olarak şunu yazmıştır: " *تَقَرَّبْتُ إِلَيْنَا بِمَا بَاعَدَكَ مِنَ الرَّحْمَنِ ، وَلَا ثَوَابَ لِمَنْ أَثَّرَ عَلَيْهِ* " *"Bize, seni Rahman'dan uzaklaştıran bir şeyle yaklaştın, oysa Rahman'dan uzak olmayı tercih eden kimse için sevap yoktur."*⁵⁴ Bu cevapta kişinin başkalarının kusurlarıyla uğraşacağına kendi eksiklerini bulup onları düzeltme yoluna gitmesinin daha hayırlı olacağını, yoksa başkalarını çekiştirmekle bir yere varılamayacağını ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşmaya vesile olacağı için bu türden davranışlardan uzak durulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Başka bir seferde Hz. Ali'ye (ra) bir mektup gönderilmiş, fakat mektubun içeriği onu rahatsız etmiş ve mektup sahibine aşağıdaki şekilde bir yanıt vermiştir: " *مَنْ لَكَ بِأَخِيكَ كَلِّهِ* " *"Kardeşinden başka her şeyiyle kim seninle olabilir."*⁵⁵ Bu cevapta kişinin kardeşini koruyup kollaması gerekliliğine dikkat çekilmiş ve her zaman kendisine fayda verebilecek kimselerle dostluklar kurmanın daha doğru olacağına işaret edilmiştir. Yine bu tevkî'de kardeşlik hukukuna vurgu yapılmış, onu zedeleyecek hususlardan kaçınılması gerektiğini vurgulanmıştır. Zira kardeş, gerektiğinde kardeşi için bütün fedakârlıklara gözünü kırpmadan katlanır.

3.5. Uyarı ile ilgili Tevkîât

Ulaşılan kaynaklarda dört halife dışında Sadru'l-İslâm döneminde bu nesir türünü icra eden Âişe validemize ait bir adet tevkî bulunmuştur. Hz. Âişe, Sıffîn savaşına çıktığı zaman dönemin halifesi olan Hz. Ali (ra) evine dönmesi-

⁵³ Kaplangöz, Arap Edebiyat'ında Tevkîât't (Emevi Dönemi Örneği), 32.

⁵⁴ Kaplangöz, Arap Edebiyat'ında Tevkîât't (Emevi Dönemi Örneği), 32.

⁵⁵ İbn Abdirabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, 4/256.

ni, bu işin Allah ve Peygamber'in gazabına vesile olduğunu, ayrıca savaşın kadınların işi olmadığını ve uğruna çıktığı şeyin farkında olduğunu yazarak onu uarmaya çalışmıştır. Hz. Âişe mektup eline ulaşınca onu okmuş ve mektubun altına şu cevabı yazmıştır: " جَلَّ الْأَمْرُ عَنِ الْعِتَابِ، وَالسَّلَام " *"İş uarmaktan daha büyüktür, üzerinize selam olsun."*⁵⁶

Burada Hz. Âişe (ra) uyarıdan ziyade iş bu noktaya gelmeden önce gerekenlerin yapılması gerekliliğine vurgu yapmış ve bu durumların yaşanmaması konusunda yöneticilere uyarıda bulunmuştur.

3.6. Muhtelif Meselelerle İlgili Tevkiât

Sadru'l- İslâm Dönemi'nde halifeler ve halk iç içe olduğundan, insanlar bütün hallerini idarecilerine arz eder, onlar da vatandaşlarına bildikleri doğruları söylemekten imtina etmezlerdi. Bu durum hayatın bütün alanlarında kendini gösterirdi. Bir defasında buldukları bölgede veba hastalığının ortaya çıktığını bildiren ve terk edilmiş bazı yerleşim yerlerine girmek için izin isteyen memurlara, Hz. Ömer (ra) şu tevkî'i yazarak onları uarmıştır: " إِذَا أَتَيْتَ الْقَرْيَةَ " *" Terkedilmiş, boş köylere uğradığınızda oranın halkını sorun (hastalık var mı yok mu?) üzerinize selam olsun."*⁵⁷

Bu cevabıyla halife, onlara uyanık olmalarını, bilerek veya bilmeyerek kendilerine zarar vermelerini engellemek ve başlarına gelebilecek muhtemel durumlara karşı uyanık olmalarını istemiştir. Ayrıca Müslümanın her zaman bütün durumlara karşı ihtiyatla davranmasının asıl olduğunu da bu veciz sözle dile getirmiştir.

Kendisine soru soran birine Hz. Ali (ra) aşağıdaki cevabı vermiştir: " قِيَمَةٌ " *" Kışının değeri yaptığı iyilik kadardır."*⁵⁸ Bu cevabıyla o, soru soran kişiyi ilim ile uğraşmaya teşvik etmiştir. Zira ancak bilgili kişiler işlerini daha iyi yaparak halkın takdirini kazanmayı hak ederler. Kısacası iyiliğin ölçüsü öğrenmektir. Zira bilgisiz kişilerin topluma verebilecekleri bir şey yoktur.

⁵⁶ Savfet, Cemheretu Resâilil-Arab fi Usûri'l-Arabîyeti'z-Zâhire, 1/334.

⁵⁷ Kaplangöz, Arap Edebiyat'ında Tevkiât (Emevi Dönemi Örneği), 35-36.

⁵⁸ İbn Abdirabbih, el-İkdu'l-Ferîd, 4/257.

4. SONUÇ

İslâm'ın yazılı kültürü teşvik etmesiyle beraber ortaya çıkan tevkîât, halife veya kâtipleri tarafından gelen mektupların altına yazılan kısa ve öz cevaplardır. Menşei hakkında tartışmalar olsa da gerek Kur'an gerekse hadislerdeki icâz ve Arap dilinin yapısı bu edebi türün başka kültürlerden alınmadığını, bunun orijinal Arapça olduğunu ortaya koymaktadır. Sadru'l-İslâm dönemine bakıldığında bu edebi türün az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, tevkîâtın ilk defa bu dönemde ortaya çıkması, devlet içi yazışmaların az olması ve yazılan cevapların kayıt altına alınmaması şeklinde açıklanmıştır. Bu dönemde daha çok halifelere ait tevkîât örnekleri olmakla beraber Hz. Âişe'ye (ra) ait bir adet tevkî bulunmuştur.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu sanatı ilk defa -bu isimle olmasa da- icra edenin Hz. Peygamber'in (sav) Müseylimetü'l-Kezzab'a verdiği cevapla ortaya koyduğunu, O'ndan sonra gelen halifeleri tarafından da bu yolun takip edildiğidir. Sadru'l-İslâm döneminde verilen cevapların temaları, savaş, züht, din, ahlak, şahsi meseleler ve devlet idaresi ile ilgili olmuş, bu tevkî'lerde zaman zaman ayet ve mesellerden iktibaslar yapılmıştır. Bu dönemde yazılan tevkîâtların, belâgat ilminin zirvede olduğu bir zaman dilimi olması hasebiyle daha sonra tedvin edilen bu ilmin gelişmesine önemli katkıları olmuştur.

5. KAYNAKÇA

- el-Âbâdî, Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûz. el-Kâmûs'l-Muhît. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- es-Sâlibî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail. Hâssu'l-Hâss. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Bulut, Ali. Belâgat-i müyessera me'ânî- beyân-bedî. 3. Bs. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- el-Curcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. Mu'cemu't-Ta'rîfât. 1. Bs. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- Çakır, Muhammed Faruk. "Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden 'Tevkîât'". Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 11 (27 Aralık 2018): 493-527.
- Dayf, Şevkî. el-Asru'l-Abbasiyyi'l-Evvel. 1. Bs. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1966.
- ed-Dulemî, Muhammed Nayîf. Cemheratu Vesâya'l-Arab. 1. Bs, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nidâl, 1991.

- Duveydâr, Emîn. Sûverün min Hayatî'r-Resûl. 1. Bs. Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, 1953.
- Emîn, Ahmet. Duhâ'l-İslâm. 1. Bs, 3 Cilt. Kahire: Müessesetü Hindâvî littal'îm ve's-Sekâfe, 2012.
- el-Fâhûrî, Hannâ. el-Câmi' fi târihi'l-Edebi'l-Arabî (el-Edebu'l-kadim). 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986.
- Furat, Ahmet Subhi. Arap Edebiyatı Tarihi: Başlangıçtan XVI. Asra Kadar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1996.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im. el-Hayâtu'l-Edebiyye be'de zuhûri'l-İslâm. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990.
- el-Harâhişe, Emîra Abdülmevlâ Hamd. Edebü't-tevkîât fi'l-asri'l-Abbâsî. Risâletü'l-Mâcîster, Câmiatü Ali'l-Beyt Külliyytü'l-Adâb ve'l-'ulûm Kısmü'l-Lügati'l-Arabiyye, 2004.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed. el-'İkdu'l-Ferîd. 2. Bs, 9 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyetü'l-Kübrâ, 1954.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. Mukaddimetü İbn Haldûn. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-Er'kam b. Ebî'l-Er'kam, 2001.
- İbn Manzûr, Celaluddin Muhammed b. Mukerremu'l-Ensârî. Lisânu'l-Arab. 1. Bs, 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meâ'rif, 1980.
- el-İmam, Abdurrahman b. Ahmed. "Tatvîrû't-Tevkîâtî'l-Edebîyeti ve Eslimetihâ fi asri'l-Avlemeti". Dubâi: el-Meclisü'd-Devlî lil'lügati'l-Ârabiye, tzs.
- İpek, Muhammet Selim. "Arap Edebiyatında Tevkîât ve Edebî Özellikleri". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 11/58 (2018): 90-98.
- İsmail, Süleyman Muhtar. "Edebü't-tevkîât". Mecelltü'l-Cenûb. 8 (2016).
- Kaplangöz, Zahit. Arap Edebiyat'ında Tevkîât't (Emevi Dönemi Örneği). Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, 2016.
- el-Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahmân. Telhîsü'l-Miftâh. 1. Bs. Karaçi/Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.
- Merçil, Erdoğan. "Tevkî". 41: 35-36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ra'dân, Abdülkerim Hüseyin. "Fennu't-Tevkîât fi'l-Edebi'l-Arabî". Mecelletü'd-Dirâsâtî'l-İc'timâiyy'eti. 34 (2012).
- Savfet, Ahmed Zeki. Cemheretu Resâilî'l-Arab fi Usûri'l-Arabîyeti'z-Zâhire. 1. Bs, 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1937.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr. Miftâhu'l-Ulûm. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Şimşek, Şahin. "Fuat Sezgin'in Cahiliye Dönemi Arap Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Üzerine Görüşleri". Fuat Sezgin Ve Temel İslam Bilimleri Güncel Tartışmalar - Teorik Teklifler. 1. Bs. İstanbul: Divan Kitap, 2019.

92 • Arap Edebiyatında Tevkîât (Sadru'l-İslâm Dönemi)

et-Teftâzânî, Sa'eddeddin . Muhtasarü'l-Meânî. 1. Bs. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.

Ubeydât, Hâlid Muhammed el-Hezâyime, Adnân Mahmûd. "et-Tevkîât Hattâ Nihâyeti
benî Ümeyye". Mecelltü't-Türâsi'l-Arabî 27/106 (2007).